

Vai trò của Phật giáo trong đặc trưng văn hóa nghệ thuật Việt

ISSN: 2734-9195 09:10 13/11/2025

Việc khơi dậy và phát huy vai trò Phật giáo trong nghệ thuật không chỉ góp phần giữ gìn bản sắc dân tộc, mà còn giúp giáo dục thế hệ trẻ sống thiện, sống đẹp, sống tỉnh thức trong thời đại số.

Tác giả: **NSUT, ThS. Cao Ngọc Ánh (1)**

Tham luận tại Hội thảo khoa học "Đạo Phật Với Cách Mạng Việt Nam" tổ chức ngày 25/08/2025, tại chùa Quán Sứ, Hà Nội

I. Mở đầu

"Phật giáo không chỉ là một tôn giáo, mà là một dòng chảy văn hóa, nghệ thuật, đạo đức đã góp phần kiến tạo căn tính của con người Việt Nam".

Trong dòng chảy lịch sử ngàn năm dựng nước và giữ nước, Phật giáo Việt Nam không chỉ hiện diện như một tôn giáo, mà còn là một nguồn lực tinh thần và nền tảng văn hóa, góp phần định hình nên bản sắc dân tộc. Đặc biệt, trong lĩnh vực văn hóa nghệ thuật và giáo dục đạo đức, tư tưởng Phật giáo đã thấm sâu vào đời sống, tạo nên một hệ giá trị có tính khai phóng, nhân văn và hướng thiện, đồng thời khơi nguồn sáng tạo cho nhiều loại hình nghệ thuật dân tộc.

Tham luận này tập trung vào vai trò của Phật giáo trong tiến trình hình thành đặc trưng văn hóa nghệ thuật Việt Nam, qua đó làm rõ tác động của tư tưởng Phật giáo trong giáo dục đạo đức và lối sống thông qua nghệ thuật.

II. Vai trò của Phật giáo trong sự hình thành giá trị đạo đức và nhân sinh quan Việt

Phật giáo du nhập vào Việt Nam từ đầu Công nguyên, song nhanh chóng bản địa hóa và hội nhập với nền văn hóa Lạc Việt, hình thành nên một hệ tư tưởng đạo đức đặc sắc.

Giá trị cốt lõi của Phật giáo: từ bi, trí tuệ, vô ngã, vị tha, nhân quả, hiếu hạnh không chỉ là giáo lý tôn giáo, mà còn trở thành nguyên tắc ứng xử xã hội, quy chuẩn đạo đức cộng đồng.

Hình mang tính minh họa (ảnh: Internet)

Các nguyên tắc như Ngũ giới (năm điều đạo đức căn bản), Bát chánh đạo (tám con đường tu dưỡng đúng đắn), hay Thập thiện nghiệp, Bồ tát hạnh... Những giá trị này không chỉ tồn tại trong nhà chùa, mà đã lan tỏa vào gia đình, làng xã, học đường, tạo nên một nền đạo đức xã hội đậm chất Phật giáo hòa quyện cùng dân tộc.

Phật giáo đặt con người vào trung tâm của quá trình tu học, với niềm tin rằng ai cũng có thể giác ngộ và giải thoát nếu biết hành trì đúng pháp. Nhân sinh quan Phật giáo vì thế mang tính bình đẳng, vị tha, bất bạo động, khơi dậy trong người Việt:

- Tinh thần tự chủ, sống tỉnh thức, tự hoàn thiện bản thân hơn là cầu cạnh ngoại lực.
- Cái nhìn về cuộc sống như một tiến trình duyên sinh, vô thường, vô ngã, từ đó khơi mở một thái độ sống an nhiên, đoàn kết, biết yêu thương, lá lành đùm lá rách.

“Bầu ơi thương lấy bí cùng, tuy rằng khác giống nhưng chung một loài”

- Niềm tin sâu xa vào luật nhân quả, tạo nên lối sống có trách nhiệm, trước sau tri ân báo ân.

Nhờ vậy, người Việt từ lâu đã hình thành một hệ nhân sinh quan nhân văn và khai phóng, nơi giá trị của con người không phụ thuộc vào quyền lực hay giai cấp, mà dựa vào phẩm hạnh, sự giác ngộ và khả năng hóa giải khổ đau.

Tư tưởng đạo đức Phật giáo được thấm thấu qua:

Lời ru, ca dao, tục ngữ, ví dụ: “Ở hiền gặp lành”, “Có đức mặc sức mà ăn” “Ác giả ác báo” những câu này đều mang hồn nhân quả Phật giáo.

Tập quán sinh hoạt làng xã, như xây chùa cạnh đình làng, tổ chức lễ hội Phật giáo mang tính giáo dục, khuyến thiện, hướng về nguồn cội.

Gia huấn và truyền thống gia đình, khi người lớn dạy trẻ biết nhường nhịn, yêu thương, sống thiện lương, giúp đỡ lẫn nhau, đều gắn với những nguyên lý của Phật pháp một cách tự nhiên, “một miếng khi đói bằng một gói khi no” “đói cho sạch, rách cho thơm”

Có thể khẳng định, Phật giáo không chỉ truyền bá giáo lý đạo đức từ kinh điển, mà còn góp phần kiến tạo nên toàn bộ cấu trúc đạo lý và nhân sinh quan của người Việt. Giá trị ấy được thể hiện xuyên suốt trong tư tưởng, lối sống, văn hóa ứng xử, truyền thống giáo dục, tạo nên một nền đạo đức xã hội vừa thiêng liêng, vừa gần gũi, vừa sâu sắc, vừa dung dị.

Đây chính là tiền đề để Phật giáo tiếp tục đóng góp tích cực vào sự nghiệp xây dựng con người Việt Nam thời đại mới: có đạo lý, có văn hóa, có nội lực tâm linh, có tinh thần trách nhiệm xã hội trong kỷ nguyên mới, kỷ nguyên vươn mình của dân tộc.

III. Phật giáo trong hình thành và phát triển các loại hình nghệ thuật dân tộc

“Phật giáo là nguồn cảm hứng và môi trường sinh thành của nghệ thuật dân tộc”

Ngay từ thời kỳ Bắc thuộc và đặc biệt là các triều đại Lý; Trần; Hậu Lê, Phật giáo không chỉ là quốc đạo mà còn là một trung tâm sáng tạo văn hóa nghệ thuật, thúc đẩy sự phát triển của nhiều loại hình nghệ thuật truyền thống.

Với tư tưởng từ bi, trí tuệ, Phật giáo đã:

- Thúc đẩy tinh thần sáng tạo nhân văn, vị tha, vượt lên trên cái tôi cá nhân, hướng về cộng đồng, hướng thiện và giác ngộ.
- Tạo dựng không gian tâm linh, thẩm mỹ cho nghệ thuật nảy sinh và phát triển, đặc biệt tại các chùa, thiền viện, trung tâm Phật học.

Hình mang tính minh họa (ảnh: Internet)

- Phật giáo không áp đặt một hệ quy chiếu nghệ thuật cố định, mà dung hợp linh hoạt giữa tín ngưỡng bản địa và triết lý Phật đạo, tinh thần mỹ học phương Đông, từ đó kiến tạo nên những biểu hiện nghệ thuật đậm chất Việt, có chiều sâu triết lý và sức sống bền vững.
- Nhạc lễ Phật giáo (tán tụng, kinh kệ, chuông mõ, pháp âm) không chỉ có giá trị tín ngưỡng mà còn là nguồn gốc hình thành các làn điệu truyền thống: Hát xẩm, hát chèo, quan họ, chầu văn, ca trù... chịu ảnh hưởng sâu sắc từ âm điệu tụng niệm, chất giọng ngân vang, cách kể chuyện giáo hóa trong kinh điển.
- Các vở diễn dân gian như “Quan Âm Thị Kính”, “Lưu Bình Dương Lễ”, “Mục Liên Thanh Đế”...Cải lương Thiền Sư Tông Diễn; là kịch bản hóa các truyện Phật giáo, mang chức năng giáo dục cộng đồng rất mạnh mẽ.
- Các nghi lễ Phật giáo như Vu Lan, Phật Đản, Đại lễ cầu siêu, lễ hội Quan Âm... là sân khấu tổng hợp của ca múa, âm nhạc, trình diễn, hóa trang, biểu đạt lòng thành kính và khơi dậy lòng hướng thiện, tình yêu quê hương đất nước, tự hào dân tộc.

- Phật giáo định hướng cho sân khấu và âm nhạc dân gian trở thành công cụ truyền bá đạo đức, khơi mở lòng nhân ái và kết nối cộng đồng, qua hình thức nghệ thuật sinh động, gần gũi.

Nghệ thuật trở thành phương tiện giáo hóa đại chúng:

- Phật giáo không truyền đạo bằng ép buộc, mà sử dụng nghệ thuật như một phương tiện thiện xảo để cảm hóa, thức tỉnh, dẫn dắt con người chung sống trong hòa bình và yêu thương.

- Qua nghệ thuật, Phật giáo dạy con người biết đủ, yêu thương, chia sẻ, không tranh giành, tha thứ hơn trừng phạt, hiểu biết hơn cố chấp.

Ảnh hưởng đến nghệ sĩ, học giả, trí thức trong sáng tạo nghệ thuật nhân văn:

Nhiều nghệ sĩ lớn ví dụ như Trịnh Công Sơn: Âm nhạc ông thấm nhuần tư tưởng vô thường, từ bi, buông xả. Nhiều ca khúc như “Cát bụi”, “Một cõi đi về” hay tác phẩm múa “Thiền” của biên đạo múa NSND Trần Ly Ly, tác phẩm múa “Sen” của biên đạo múa NSUT Cao Ngọc Ánh và nhiều tác phẩm hội họa cũng như văn học khác gợi tỉnh thức và an trú, chịu ảnh hưởng sâu sắc tư tưởng Phật giáo, từ đó tạo nên dòng chảy nghệ thuật tâm linh, thiền vị, vì nhân sinh và vị nghệ thuật.

IV. Phật giáo trong sự nghiệp kiến tạo văn hóa Việt Nam hiện đại

Hình mang tính minh họa (ảnh: Internet)

1. Xã hội hiện đại:

Bối cảnh toàn cầu hóa, công nghệ số và kinh tế thị trường đã mang lại nhiều tiến bộ vật chất cho Việt Nam, song cũng kéo theo:

- Sự suy giảm niềm tin, khủng hoảng đạo đức, phân mảnh văn hóa sống.
- Thế hệ trẻ dễ rơi vào lối sống thực dụng, tiêu thụ, mất gốc và lệch chuẩn, xa rời giá trị truyền thống.
- Sự thương mại hóa nghệ thuật, đánh mất vai trò giáo dục, định hướng văn hóa.

* Đây là lúc cần một hệ giá trị sâu sắc, có khả năng chuyển hóa nội tâm, nuôi dưỡng đời sống tinh thần và thẩm mỹ, để tái thiết văn hóa dân tộc từ nền tảng con người.

2. Phật giáo, nền tảng đạo đức và văn hóa nội sinh của dân tộc Việt

Phật giáo không chỉ là một tôn giáo, mà là nền minh triết sống, là trụ cột đạo lý của văn hóa Việt trong suốt hàng ngàn năm. Trong xã hội hiện đại:

- Tư tưởng vô ngã, vị tha, từ bi, trung đạo, nhân quả... vẫn giữ nguyên giá trị như kim chỉ nam cho nhân cách con người và các mối quan hệ xã hội.
- Thiền học Phật giáo là phương pháp hiệu quả để con người hiện đại quay về chăm sóc thân, tâm, trí, tìm lại sự an lạc nội tại giữa vòng xoáy cạnh tranh và căng thẳng.
- Văn hóa Phật giáo, với ngôn ngữ nghệ thuật, nghi lễ, phong tục, trang phục, kiến trúc, giáo lý..., có khả năng tái sinh những biểu tượng văn hóa gắn kết cộng đồng và nuôi dưỡng căn tính Việt.

3. Phật giáo như một nguồn lực văn hóa mềm trong phát triển bền vững

Trong chiến lược xây dựng nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc, Phật giáo có thể được nhìn nhận như:

- Nguồn lực mềm cho giáo dục đạo đức học đường.
- Chất liệu nuôi dưỡng bản sắc trong nghệ thuật đương đại, nghệ thuật trình diễn.
- Hệ sinh thái văn hóa tâm linh du lịch, chăm sóc sức khỏe chủ động, thiền định, trị liệu tinh thần.

4. Vai trò dẫn dắt của Phật giáo trong kiến tạo lối sống hiện đại có chiều sâu

Trước các xu hướng lệch chuẩn trong văn hóa tiêu dùng và truyền thông, Phật giáo có khả năng:

- Tái định hướng lối sống tinh thức: sống chậm, sống xanh, sống an trú trong hiện tại.
- Giáo dục thẩm mỹ và tinh thần: qua nghệ thuật Phật giáo, thiền trà, thiền họa, âm nhạc tĩnh tại, không gian sống tối giản, hài hòa, thiền vị.
- Thắp lại tinh thần cộng đồng, lòng biết ơn, ý thức liên hệ nhân duyên giữa người với người, con người với thiên nhiên, hiện tại với quá khứ, tương lai.

Nói cách khác, Phật giáo chính là trung tâm kết nối giữa truyền thống và hiện đại, giữa chiều sâu bản sắc và năng lực thích ứng thời đại.

V. Kết luận và kiến nghị

Phật giáo không chỉ là tín ngưỡng mà còn là trực tâm linh, đạo đức, nghệ thuật của văn hóa Việt Nam. Việc khơi dậy và phát huy vai trò Phật giáo trong nghệ thuật không chỉ góp phần giữ gìn bản sắc dân tộc, mà còn giúp giáo dục thế hệ trẻ sống thiện, sống đẹp, sống tỉnh thức trong thời đại số.

Kiến nghị:

Tổ chức các chương trình sưu tầm, sáng tác, truyền bá nghệ thuật Phật giáo đương đại.

Xây dựng hệ sinh thái văn hóa Phật giáo với sự tham gia của tăng sĩ, nghệ sĩ, trí thức, doanh nghiệp, cộng đồng.

Trong tiến trình hiện đại hóa và hội nhập, một quốc gia không thể mạnh nếu mất đi chiều sâu văn hóa. Phật giáo với bề dày lịch sử, đạo lý nhân sinh và năng lực chuyển hóa hoàn toàn có thể trở thành trụ cột trong chiến lược tái định hình văn hóa Việt Nam hiện đại:

“Hiền hòa mà không yếu đuối, Khai phóng mà không lỏng lẻo, Hiện đại mà không mất gốc”.

Phát huy vai trò Phật giáo không phải để “phục cổ”, mà là để đánh thức lại tinh thần sáng tạo văn hóa nghệ thuật Việt trong hình hài mới của thời đại.

Tác giả: **NSUT, ThS. Cao Ngọc Ánh**

Tham luận tại Hội thảo khoa học "Đạo Phật Với Cách Mạng Việt Nam" tổ chức ngày 25/08/2025, tại chùa Quán Sứ, Hà Nội

Chú thích:

1) Phó Giám đốc Nhà hát Tuổi trẻ